

tililere konu olmuştur. Mâh Şeref de onu bir şiirle hicvetmiştir. Klasik Kürt şiiri ve nesrinde önemli bir yeri olan, Mevlevî gibi meşhur şairler tarafından övülen (Temo, I, 486-487) Mâh Şeref Han'ın özlü, duygulu, tabiat tasvirleri, mûsiki ve edebî sanatlarla süslü, dindar kişiliğini yansıtan şiirleri çok tutulmuştur. Birbirlerine kasideler yazdıkları şair eşi Hüsrev Han'ın ölümü münasebetiyle de mersiye yazmıştır.

Eserleri. 1. *Divân*. Kürtçe'nin Sorânî ve Gorânî lehçeleriyle Farsça şiirlerinden oluşan divan amcazadesi Sâdikülmülk'ün kaydettiğine göre 20.000 beyit ihtiva etmekteydi. Bölgede meydana gelen iç karışıklıklar ve göçler sırasında kaybolan divanın sadece bazı Farsça gazel, kaside, terciibend, mersiye ve mesnevileri içeren yaklaşık 2000 beyitlik bir kısmı Kürdistan Maarif Reisi Hâc Şeyh Yahyâ Ma'rifet tarafından bulunarak şairin hayatına dair bir mukaddimeyle birlikte yayımlanmıştır (*Divân-ı Mâh Şeref Hânım-ı Kürdîstânî*, Tahran 1304 hş./1925, 1389 hş.; nşr. Ahmed Keremî, Tahran 1362 hş./1983, 1384 hş.; şairin Sorânî lehçesiyle yazdığı yirmi Kürtçe gazelinin de eklenmesiyle, nşr. Siddîk Safîzâde Bûrekeyî, *Divân-ı Mestûre-i Kürdîstânî*, Tahran 1374 hş., 1377 hş.; nşr. Muhammed Mâcid Merdûh Rûhânî, Erbil 2005; Farsça şiirlerinden bazı örnekler için bk. Rızâ Kulî Han Hidâyet, V, 952-953; Ali Ekber Müşîr Selîmî, II, 177-192; Bâbâ Merdûh Rûhânî, I, 380-384). Hamîd Müsteân, Mâh Şeref'in divanından bir seçme (*Gülçini Divânî Mestûre-i Kürdîstânî*, Senendec 1382 hş.), Pürçehr Hecîr Şîrâzî Nâsîrzâde de onun ve diğer bir kadın şairin divanından yaptığı seçmeleri yayımlamıştır (*Der Vâdî-yi 'İşk: Gülçini ez Eşâr-ı Dü Şâ'ire-i Nâmâver-i İrân Duktûr Mehîndüht Mu'temedî u Mestûre-i Erdelân*, Tahran 1378 hş.). 2. *Târîh-i Erdelân*. Kürdistan vilâyetinin VIII. (XIV.) yüzyılda kuruluşundan müellifin zamanına kadar olan tarihine dair Farsça önemli bir kaynaktır (nşr. Nâsir Âzâdpûr, Senendec 1325 hş./1946; Tahran 1379 hş.; nşr. Muhammed Gülher ve Muhammed Raûf Murâdî, Tahran 1385 hş.). Eşi Hüsrev Han'ın vefatından on yıl sonra (1845) telifine başladığı eserin sonunda kendi hastalığından da söz eden Mâh Şeref'in ölümünün ardından amcası Revnak-ı Senendecî esere, "Tetimme-i Kitâb" başlığı altında 1267'den 1281 yılına kadar gelen bir zeyil yazmış olup hakkında bilgi verilen son emîr Rızâ Şah zamanındaki Abbas Han Serdâr Reşîd'dir. Mâh Şeref Han'ın amcazadesi Mirza Ali Ekber Sâdikülmülk'ün *Hadîka-i Nâşîriyye*'si

de başlangıçtan kendi zamanına kadar İran Kürdistanı tarih ve coğrafyasına dair bir eser olmakla birlikte olayları 1892 yılına kadar getirmesi bakımından *Târîh-i Erdelân*'ın zeyli mahiyetindedir. E. I. Vasileva eseri Rusça'ya (*Khronika Doma Ardalan: Târikh-i Ardalan*, Moskva 1990), Abdurrahman Şerefkendî Hejâr notlar ve ilâvelerle birlikte Kürtçe'ye (*Mêjûy-i Erdelân*, Hevlîr 2005) çevirmiştir. 3. *Mu'cemû'l-üdebâ'* (Senendec 1328 hş.). Mâh Şeref'in Süleymaniye'de özel bir kütüphanede bir nüshasının bulunduğu kaydedilen *Mecma'u'l-üdebâ'* adlı eserinin (Bâbâ Merdûh Rûhânî, I, 380) bu kitapla aynı olması muhtemeldir. 4. *'Akâ'id ve Şer'iyât*. Şâfiî mezhebine göre İslâm akaidi ve ibadet esasları hakkında Farsça bir risâledir (*Akayed*, nşr. Abdollah Mardukh Kurdistani, Stockholm 1998; Kürtçe trc. Nüvîd Nakşibendî, Hevlîr 2005).

Mâh Şeref Han'ın 200. doğum yılı dolayısıyla Hevlîr'de (Erbil) bir sempozyum düzenlenmiş (11-15 Aralık 2005), hayatı ve eserlerinin incelendiği Kürtçe, Farsça, Arapça ve İngilizce otuz tebliğ sunulmuş, organizasyon heyeti tarafından eserleri yayımlanmıştır. Bu münasebetle yayımlanan on eser arasında Cemâl Ahmedî Âyin'in *Mestûre-i Erdelân* (Erbil 2005), Eyyûb Gâzerânî'nin *Mestûre-i Erdelân: Zindegi u Ma'rif-i Âşâr-ı Ô* (Erbil 2005) sayılabilir. Tahran'da Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî adlı kurum, Mâh Şeref Han'la ilgili olarak düzenlediği ilmi bir toplantıda (19 Eylül 2006) yapılan konuşmaları *Merâsim-i Yâdbûd-i Şâ'ir u Mü'errif-i Nâmâdâr-ı Kürd Mestûre-i Kürdîstânî* adıyla yayımlamış (Tahran 1385 hş.), ayrıca Eyyûb Gâzerânî, Nâdire Celâfî, Münîje Athârî, Muhammed Kâzım Mükemmeli, Keyûmers Felâhî, Burhân Eyâzî, Ahmed Şerîfî ve Ömer Sultânî gibi araştırmacıların şairle ilgili makalelerini *Zindegi-nâme u Hîdmet-i 'İlmî u Ferhengî-i Mestûre-i Kürdîstânî* adlı bir kitapta toplamıştır (nşr. Ümîd Kanberî, Tahran 1385 hş.). Nâmîk Safîzâde Bûrekeyî, *Nâlî ve Mestûre* (Tahran 1389 hş.) ismiyle bir eser kaleme almıştır. Hevlîr'de Şehîd Sâmi Abdurrahman Park'ında Mâh Şeref Han'ın bir heykeli dikilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdî Beyânî, *Ahvâl ü Âşâr-ı Hoşnûvîsân*, Tahran 1363 hş., III, 610; Rızâ Kulî Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ'* (nşr. Müzâhir Musaffâ), Tahran 1340 hş., V, 952-953; M. Emîn Zekî, *Meşâhîr ü'l-Kürd ve Kürdîstân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdad 1364/1945, II, 248-249; Ali Ekber Müşîr Selîmî, *Zenân-ı Sûhanver*, Tahran 1335 hş., II, 175-192; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 1026-1027; II, 2370; Mirza M. Ali Muallim Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan,

ts. (İdâre-i Kül Ferheng ü Hünerîstân), V, 1724; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerf'a ilâ teşârifî's-Şî'a*, Beyrut, ts. (Dârü'l-edvâ), IX, 1033; Ahmed Divân Bigî Şîrâzî, *Hadîkatü's-şu'arâ'* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1366 hş., III, 2194-2197; Abdürrefî Hakikat, *Târîh-i Nehdathâ-yi Fikrî-yi İrânîyân*, Tahran 1368 hş., I, 150-151, 376; Rohat, *Kürdojî Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul 1991, s. 185-186; Kemal Burkey, *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul 1992, I, 211; M. Hasan Recibî, *Meşâhîr-i Zenân-ı İrân u Pârsigûyü: Ez Âgâz tâ Meşrûta*, Tahran 1374 hş., s. 217-219; Ali Ekber Kürdîstânî, *el-Hadîkatü'n-Nâşîriyye* (trc. Cân Dost), Erbil 2002, s. 227-228; Shahrzad Mojab, "Politics of Islamic Feminism", *Muslim Feminism and Feminist Movement: Middle-East Asia* (ed. Abida Samiuddin - R. Khanam), Delhi 2002, I, 198; a.m.f., "Kurdish Women", *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, Leiden 2005, s. 359; a.m.f., "Theorizing the Politics of Islamic Feminism", *Feminist Review*, sy. 69 (2001), s. 125; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., I, 379-384; III, 272; Beneşe Hicâzî, *Tezkire-i Enderûnî: Şerh-i Ahvâl u Şîr-i Şâ'irân-ı Zen der 'Aşr-ı Kâcâr tâ Pehlevî-i Euvel*, Tahran 1382 hş., s. 202-206; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmî'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 572-573; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, İstanbul 2007, I, 482-483, 486-487; Nevin Güngör Reşan, *Kürt Ünlüleri*, İstanbul 2008, s. 50; W. Rehmany, *Dictionary politique et historique des kurdes*, Paris 2014, s. 116.

AHMET ÖZEL

MAHAND BÂBEH

(bk. DEYMÂNÎ).

MAHFÛZ, Hüseyin Ali

(حسين علي محفوظ)

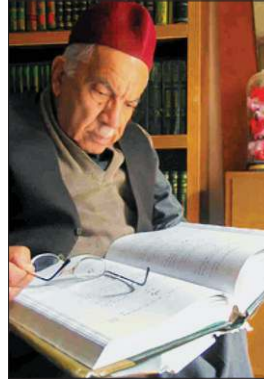
Hüseyin b. Şeyh Ali
b. Şeyh Muhammed Cevâd Mahfûz
(1926-2009)

Birçok alanda eserleri olan
Iraklı âlim.

Bağdat'ta doğdu. Âl-i Mahfûz olarak bilinen köklü bir aileye mensuptur. Küçük yaşta babasını kaybedince yetişmesi ve eğitimiyle amcası Muhammed Mahfûz ilgilendi. Amcasının kütüphanesi onun İslâm kültürü ve medeniyetiyle tanışmasını sağladı. Bu sayede Kâzîmiye semtindeki ilmi ve edebî meclislere katıldı, âlim ve ediplerden faydalandı. Mantık ve usul ilmine dair ilk bilgileri dönemin âlimlerinden tahsil ederken Arapça, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis, felsefe, ahlâk ve edebiyat gibi ilimlere dair eserleri amcası ve yakınlarının gözetiminde kendi kendine okudu. Daha sonra Bağdat'taki yüksek öğretmen okuluna girdi; 1947'de mezun olunca bir süre öğretmenlik yaptı. Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırladığı doktora tezini 1955'te tamamladı. Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakülte-

si'nde 1966'da profesörlüğe yükseldi. İlim hevesiyle seyahatlere çıktı, gittiği yerlerde âlimler ve şeyhlerle tanıştı. Hadis ilminin yanı sıra Musul'da kıraat âlimi Şeyh Muhammed Sâlih el-Cevâdî'den Âsım kıraatini okudu. 1952'de Tahran'daki İran İlim Akademisi Edebiyat Komisyonu'nda, 1954'te Londra'da Kraliyet Asya Akademisi'nde ve 1956'da Kahire'deki Arap Dil Kurumu'nda görev yaptı. Ayrıca Eğitim Bakanlığı'nda Arap dili müfettişliği, Leningrad Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde hocalık, Bağdat'taki Usûlüddin Fakültesi'nde hadis hocalığı, Bağdat'ta Müstansiriyye Üniversitesi Fars Dili ve Fıkhü'l-luga'da yine hocalık, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırmaları Bölümü başkanlığı ve Fars Dili Anabilim Dalı başkanlığı, Fars Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde hocalık gibi çeşitli görevlerde bulundu. Ulusal ve uluslar arası konferanslara katıldı, birçok üniversiteden fahri doktora unvanı aldı. İlmî hizmet etmekle geçen hayatı boyunca Irak'taki pek çok âlim ve edibin yetişmesine katkı sağladı. 20 Ocak 2009 tarihinde öldü ve Kâzımiyye'de defnedildi. İlmî, dinî ve kültürel canlı ansiklopedi olarak nitelendirilen, Bağdat'a karşı olan sevgisinden dolayı Bağdat şeyhi / Bağdat âşığı diye anılan Hüseyin Ali Mahfûz, vefatından sonra Irak'ın ünlü simaları tarafından ilim ve bilgisine atıflar yapılarak saygıyla anıldı.

Hüseyin Ali Mahfûz'un küçük büyük 1000'i aşkın eser bıraktığı belirtilir. Edebiyat, dil, Doğu dilleri, sanat, tarih, kültür, folklor alanlarında kitap, makale, mektup vb. eserleri olduğu gibi aynı zamanda hadis ve kıraat râvisidir. Yazma eserlere dair 100'den fazla çalışması vardır; eser tahkiki sahasında kendine özgü bir yöntem geliştirmiş, bu yöntem öğrencileri ve birçok âlim tarafından uygulanmıştır. Yirmiden fazla yazma eser kütüphanesinin fihristini hazırlamış, birçok yazmanın tahkikini gerçekleştirmiş, içinde yazma eserlerin de yer aldığı Bağdat'ın en büyük kütüphanesine sahip olmuştur. Arap ve İslâm kültürünü ortaya çıkarmak amacıyla başka çalışmalar da yapan Mahfûz, bilinmeyen bazı müellifleri gün yüzüne çıkarmış, ayrıca onun önerisiyle Irak'ta son dönem müellifleri, bunların ölüm tarihi, şehir vb. konularda tabakat kitapları hazırlanmıştır. Ali Mahfûz, Arapça'nın Türkçe, Farsça ve Hintçe gibi diller yanında Afrika ve Avrupa dillerine yaptığı etkileri konusunda araştırmalar da yapmıştır. Halk diliyle (el-luga-tü'l-âmmiyye) edebî dil (el-lugatü'l-fushâ)

Hüseyin Ali Mahfûz

arasında nasıl bir yaklaşım sağlanabileceğini *Takrîbü'l-âmmiyye mine'l-fushâ* adlı kitabında ele almıştır. Bunların dışında zıtlar, eş anlamlılar, renkler, para terimleri, rumuz ve alâmetler, mûsiki, mimari, alet terimlerine ilişkin sözlükler hazırlamış, *Mevsû'atü'l-atebâti'l-muqaddese* adlı yedi ciltlik eserinde Arap ve İslâm şehirlerinin tarihleriyle ilgili önemli yorumlarda bulunmuştur. Fars dilini ve kültürünü konu alan veya dili Farsça olan eserler de telif etmiştir. Şair Mütenebbî ile Sa'dî'yi Şîrâzî'yi birbiriyle karşılaştırdığı eseri mukayeseli edebiyat çalışmalarının güzel örneklerinden biridir (Farsça, Fars edebiyatı ve kültürüyle ilgili eserleri için bk. Hamîd Mecîd el-Hidv, 1/25 [2012], s. 166-177). Ayrıca Hz. Peygamber'in hayatı, sünnete uygun yaşayış, ahlâka dair hadisler, Arap ve İslâm tarihindeki savaşlar, önemli günler, İslâm'da çocuk eğitimi gibi konularda eserler kaleme almıştır (çalışmalarının listesi için bk. K. Avvâd, I, 349-353). Bu arada kendisi hakkında da pek çok çalışma yapılmıştır.

Eserleri. Telif: *Kütüb-i Haftî-i Fârisî der Mevsûl* (Tahran 1953), *el-Muntehab min edebî'l-Bahreyn* (Tahran 1954), *Kütüb-i Haftî-i Fârisî* (Tahran 1955), *el-Mütenebbî ve Sa'dî* (Bağdat 1957; Tahran 1962), *Nefâ'isü'l-mahtûâtü'l-Ârabiyye* (Kahire 1957), *Târîhu's-Şî'a* (Bağdat 1957), *Fuzûlî el-Bağdâdî* (Bağdat 1958), *el-Mahtûâtü'l-Ârabiyye fi'l-İrâk* (Bağdat 1959), *Hizânetü'l-Kütübî'l-Kâzımiyye* (Bağdat 1959), *Târîhu'l-alâkât beyne'l-İrâk ve'l-İttihâdî's-Sofyetî* (Bağdat 1959), *Hizânetü'd-Duktûr Hüseyin 'Alî Mahfûz bi'l-Kâzımiyye* (Kahire 1960), *İbnü'l-Kûfî* (Bağdat 1961), *Mahtûât-ı Mehdî Beyânî fi Tahrân* (Kahire 1961), *Hamza el-İşfahânî: Sîretühü ve âşâruhü* (Bağdat 1962), *Sa'dî eş-Şîrâzî* (Bağdat 1963), *Ârâ'u Hamza el-İşfahânî* (Bağdat 1964), *Mu'cemü'l-mûsîka'l-Ârabiyye* (Bağdat 1964), *eş-Şeyh Muhammed 'Ayyâd et-Tahtâvî* (Bağ-

dat 1964), *Eşerü'l-luğati'l-Ârabiyye fi'l-luğati't-Tâcikiyye* (I-II, Bağdat 1964-1965), *Mevsû'atü'l-atebâti'l-muqaddese* (I-VII, Bağdat 1965-1967), *Mevsû'atü's-Şu'arâ'i'l-Kâzımiyye* (I-VII, Bağdat 1967), *Me'âhizü'l-Fuzûlî mine'l-Ma'âni'l-Ârabiyye* (Bağdat 1967), *en-Nâbigâ el-Bahrânî* (Bağdat 1967), *Qavâ'idü'l-Luğati'l-Fârisiyye* (Bağdat 1972, Zehtâbî ile birlikte), *Mu'cemü'l-azdâd* (Bağdat 1973), *eş-Şan'ânî* (Bağdat 1974), *Te'sîr-ü'l-Ârabiyye fi'l-Türkiyye* (Bağdat 1975), *el-Fârâbî fi'l-merâci'l-Ârabiyye* (Bağdat 1975), *Mü'ellesâtü'l-Fârâbî* (Bağdat 1975, Ca'fer Âl-i Yâsîn ile birlikte), *el-Anâşîr-ü'l-Ârabiyye fi hayâtî'l-Fârâbî ve Şekâfetih* (Bağdat 1975), *Devâ'irü'l-Ma'ârif ve'l-mevsû'atü'l-Ârabiyye* (Bağdat 1977), *Qâmûsü'l-Mûsîka'l-Ârabiyye* (Bağdat 1977), *Naẓra fi türâşî İkbâl* (Bağdat 1977), *Fihrisü Mahtûâtü Külliyyeti'l-âdâb fi Câmî'ati Bağdâd* (Bağdat 1977, I. cilt, Nebîle Abdülmün'im Dâûd ile birlikte), *Meşâdirü dirâseti türâşî'l-Bahreyn* (Bağdat 1977), *Naẓra fi târîhi'l-baḥs* (Bağdat 1978), *Te'sîr-ü'l-Mütenebbî fi'l-edebî'l-Fârisî* (Bağdat 1978), *Târâ'if min sîreti Muhammed Sa'îd el-Ḥubûbî ve edebihî* (Bağdat 1978), *el-Muşṭalahâtü'l-mî'mâriyye* (Bağdat 1978), *el-Muşṭalahâtü'l-mûsîkiyye* (Bağdat 1978), *Takrîbü'l-âmmiyye mine'l-fushâ* (Bağdat 1979), *Neşr-ü'l-Fârâbî* (Bağdat 1980), *el-Fuṣûl fi 'ilmi'l-mahtûât* (Bağdat 1980), *Meşrû'ü üsûsi't-tahkîk* (Bağdat 1980), *Dirâsetü mezâhiri te'sîri'l-Ârabiyye fi'l-Fârisiyye* (Bağdat 1982), *Qavâ'idü't-tahkîk ve uşuluhü ve davâbiḥuhü* (Bağdat 1983), *Meşrû'ü tahkîki zehâiri't-türâş* (Bağdat 1983), *Ḥamsete 'aşere kânen min târîhi't-türâşî'l-Ârabi fi'l-Bahreyn* (Bağdat 1983).

Neşir: İbn Abbûd el-Kûfî, *Nüzhetü'l-Ğurri fi târîhi'n-Necf* (Necf 1952); Muhammed b. Habîb, *Ümmehâtü'n-nebî* (Bağdat 1952); İbn Kemâl Bâşâ, *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî* (Tahran 1952); a.mlf., *Risâle fi tahkîki laẓati'z-zındîk* (Bağdat 1956, 1962); Şerîf er-Radî, *Telḥîşu'l-beyân fi mecâzâtî'l-Ḳur'ân* (Tahran 1953); Ni'metullah el-Cezâirî, *Şerḥu 'Ayniyyeti İbn Sînâ* (Tahran 1954); es-Süme'yî, *Nuḥbetü Süme'yî* (Tahran 1954); İbnü'l-Havvâm, *Risâletü'l-firâse* (Tahran 1954); Sâhib b. Abbâd, *Risâle fi'l-hidâye ve'd-ḡalâle* (Tahran 1955); Sadr-ü'l-Efâdil, *el-Kelim ve'l-ḥikem* (Tahran 1957); Hüseyin b. Abdüsamed el-Hârisî el-Âmilî, *Erba'üne ḥa-*

dîşen (Tahran 1957); *Şahîfetü'r-Rızâ* ('*Ali b. Mûsâ*) *fi'l-eḥâdisi'n-nebeviyye* (Tahran 1957); İbn Sînâ, *Divân* (Tahran 1957); İbn Fâris, *Fütyâ faḫihî'l-'Arab* (Dımaşk 1958); Abdülmuhsin el-Kâzımî, *el-'Irâkıyyât* (Bağdat 1960); Safiyyüddin el-Urmevî, *Kitâbü'l-Edvâr* (Bağdat 1961); Ali b. Cehm, *el-Ḳaşidetü'l-müzdevce* (Bağdat 1962); Zeynelâbidîn, *eş-Şahîfetü's-Seccâdiyye* (Bağdat 1967); Adnân Abdülmecîd, *Erba'üne ḥadîşen fi't-ticâre* (Bağdat 1968); *Şî'ru İbn Lü'lü'* (Bağdat 1968); *Müvâlâtü's-Seyyid Yaḫyâ Ebi'l-Verd* (Bağdat 1968); Cüveynî, *Varaḳât fi' uşûli'l-fıkh* (Bağdat 1970); Berîdî el-Âmilî, *el-Hudûd ve'l-ḥakâ'ik* (Bağdat 1970); Hâlidî, *Ġâyetü'l-vuşûl fi medâ'ihî'r-resûl* (Tahran 1373); İbn Bâbeveyh, *Muşâdeḳatü'l-iḫvân* (Bağdat 1976); *Muḳaddimetü'r-ravza min kitâbi'l-Kâfî li'l-Küleynî* (Tahran 1377); *Muḫtârât mine'l-Ḥamâseti'l-iḫvâniyye* (Bağdat 1989). Maḫfûz, ayrıca müellifi bilinmeyen *Vaşiyyetü's-Şehîdî'l-evvel* (Bağdat 1966) ve *el-Beyân fi'l-elâzi'l-mütedâvele beyne'l-fuḳahâ'* (Bağdat 1969) adlı eserleri de neşretmiştir.

Makale: "el-Fîrûzâbâdî ve'l-kâmûs" (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, IV, Bağdat 1961, s. 197-212); "Muḫtârü Divânî İbnî'l-Ḥıyemî" (*Âdâbu Bağdâd*, XIII, 29 vd.); "Ṭabaḳa min a'lâmi Bağdâd" (Kûrkis Avvâd ile birlikte, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, VII, 1963, s. 243-263); "el-Elfâzu't-Türkiyye fi'l-leḥcâtî'l-'Irâkıyye" (*et-Türâsi's-Şa'bi* [Bağdat 1964], I/6, s. 33-36); "eş-Şeyḫ eṭ-Ṭûsî" (*Risâletü'l-İslâm* [Bağdat 1971], V/1-2, s. 86-102); "Şî'r-i Fârisî-i Celâled-din-i Devvânî" (*Âdâbu Bağdâd* [1973], XVI, 43-73); "Muḫtaşaru Mu'cemi'l-ezdâd" (*MMLADm.*, XLVIII [Dımaşk 1973], s. 864-892); "Mehmed Murâd el-İstanbulî, Ḳavâ'id-i Emsîle-i Fârisiyye" (*Âdâbü Bağdâd*, XVIII [1974], s. 335-356); "Muştafa Ḥayret er-Rûmî, el-Mefâtiḫü'd-dürriyye" (*Âdâbu Bağdâd* [1974], XVII, 277-317); "Âşâru Ḥubeys et-Tiflîsî" (*MMLADm.*, L/1-2 [1975], s. 392-406); "İlmü'l-maḫtûṭât" (*el-Mevrid* [Bağdat 1976], V/1, s. 144-145); "Eşerü'l-'Arabiyye fi'l-Ürdiyye" (*Âdâbü Bağdâd* [1977], I/21, s. 129-165); "Alî b. Aḫmed en-Nesevî, el-Muḫni' fi'l-ḫisâbi'l-Hindî" (*el-Mevrid* [Bağdat 1977], VI/4, s. 483-485); "Devâ'irü'l-ma'ârif" (*el-Mevrid* [1977], VI/4, s. 341-368); "Eşerü'l-'Arabiyye fi's-Şu'ûbi's-şarkıyye" (*el-Mevrid* [Bağdat 1981], IX/4, s. 215-231); "Ebnâ'ü'l-Eşîr" (*Buhûşü nedveti ebnâ'ü'l-Eşîr*, Musul 1982, s. 99-143); "el-Muştalahaṫü'l-mûsîkiyye" (*el-Mûsîka'l-'Arabiyye* [Bağdat 1983], II,

31-44); "Müfredâtü'l-'Aṫṫâr" (*et-Türâşü's-Şa'bi* [Bağdat 1984], IX-X, 71-100).

BİBLİYOGRAFYA :

K. Avvâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-'Irâkıyyin*, Bağdat 1969, I, 349-353; Bâkır Emîn el-Verd, *A'lâmü'l-'Irâkı'l-ḥadîs: 1869-1969*, Bağdat 1398/1978, I, 287-288; Sabâh Nûri el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifin ve'l-küttâbi'l-'Irâkıyyin: 1970-2000*, Bağdat 2002, II, 274-276; Abdülâh Abdürrahîm es-Sûdânî, "Ma'a'l-mü'ellifine'l-mu'âşirin: Hüseyin Maḫfûz", *Âlemü'l-kütüb*, I/4, Riyad 1981, I, 646-651; Hamîd Mecîd el-Hidv, "Hüseyin 'Alî Maḫfûz: Râ'idü'd-dirâseti'l-Fârisiyye fi'l-'Irâk", *Mecelletü merkezi dirâsâti'l-Küfe*, I/25, Küfe 2012, s. 166-177.

ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA,

Damad

(1853-1903)

Osmanlı devlet adamı,
Sultan Abdülmecîd'in kızı Seniha Sultan'ın
eşi.

İstanbul'da doğdu. Babası, II. Mahmud'un damadı ve Koca Hüseyin Paşa'nın yetiştirmesi Gürcü asıllı bir köle olan Tophâne Müşiri Halil Rifat Paşa, annesi, Halil Rifat Paşa'nın Sâliha Sultan'ın ölümünden sonra evlendiği İsmet Hanım'dır. Henüz iki yaşında iken babası vefat etti. Özel hocalardan aldığı eğitimin ardından Sadâret Mektûbi Kalemî'ne ve Âmedî Odası'na devam etti; Fransızca'sını geliştirmek üzere iki yıl Paris Sefâreti'nde görev yaptı. Şubat 1875'te Sultan Abdülazîz'in izniyle Sultan Abdülmecîd'in kızı Seniha Sultan'la nişanlandı ve 4 Aralık 1876 tarihinde Hırka-i Saâdet Dairesi'nde kıyılan nikâhın ardından 7 Aralık'ta düğün törenleri yapıldı (BA, İrade, Dahiliye, 736/60298).

Mahmud Celâleddin Bey, II. Abdülhamid'in devlet tecrübesinin artması için bir mecliste görev verilmesini istemesi üzerine (BA, İrade, Dahiliye, 737/60370-1) 5 Aralık 1876'da 20.000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi (BA, İrade, Meclis-i Mahsûs, 55/2481). Hânedanla sıhriyet bağı kuran damatların rütbelerinin yükseltilmesi âdetine uygun olarak 14 Nisan 1877'de kendisine vezâret rütbesi ve paşalık unvanı verildi (BA, İrade, Dahiliye, 743/60728). 18 Nisan 1878 tarihinde Başvekîl Sâdik Mehmed Paşa'nın kabinesinde Adliye nâzirliğine getirildi. Bu esnada, II. Abdülhamid'in tahta cülûsu münasebetiyle çıkarılan genel affın kapsamını genişletmenin yanında nezaretin merkez bürokrasisinde düzenlemeler yaptı; ayrıca adli işlerle ilgili bir rapor hazırladı. Ancak yeni sadrazam Saffet Mehmed Esad Paşa'nın,

gençliğinden dolayı bu önemli görevi yürütecek tecrübesi olmadığı gerekçesiyle azlini talep etmesi üzerine 1 Ağustos 1878'de görevinden alınca padişaha gücendi. V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla kurulan Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesi'yle ilişkisi ortaya çıkan kâhyası Hacı Bekir Efendi yüzünden paşanın da komiteyle alakası olduğu şüphesi onu sarayın gözünden düşürdü. Ancak daha sonra bu konuyla ilgisinin bulunmadığının anlaşılması üzerine muhtemelen gönlünü almak için 1 Ekim 1878'de Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi üyeliğine tayin edildiye de göreve başlamadı; azil döneminde 20.000 kuruşluk damatlık maaşıyla idare etti.

II. Abdülhamid, birkaç defa saraya çağırıldığı halde davetine icâbet etmeyen Mahmud Celâleddin Paşa'ya 1881'de Murassa' Nişân-ı Âlî ve 1889'da Murassa' Mecîdî nişanı verdi. Mahmud Paşa, bu inziva döneminde konağını âdeti bir şiir ve kültür meclisi haline getirdi; kendisini ziyaret edenlere idarecilerin yetersizliğinden ve idarî sistemin çürümüşlüğünden şikâyet ediyordu. Bu sırada gündeme gelen ve imtiyazı Almanlar'a verilen Bağdat Demiryolu projesi için, ağırlıklı sermayesi İngilizler tarafından oluşturulan Ernest Rechner Şirketi'nin ileri sürdüğü imkânların Almanlar'inkinden daha uygun olduğunu belirtti; projenin ileride doğabilecek siyasal sonuçlarıyla ilgili olarak kaleme aldığı lâyhaları II. Abdülhamid'e sundu. Hastalığının tedavisi için bir ara Mısır'a gitmek istediye de izin alamadı. Bu sıkıntılı sürecin sonunda 14 Aralık 1899'da oğulları Prens Sabahaddin ile Lutfullah'ı da yanına alarak Georgie vapuruyla İstanbul'dan kaçtı; bu olay içte ve dışta büyük yankı uyandırdı.

Fırar olayının Avrupa'daki Jön Türk muhalefetine güç kazandıracağından endişe eden II. Abdülhamid, bindiği gemi Marsilya'ya varmadan önce Paris Sefiri Münir Paşa'yı devreye sokarak paşanın iadesi için diplomatik girişimleri başlattı. 20 Aralık'ta Marsilya'ya ulaşan paşa Marsilya Şehbenderi Seyfeddin Bey'in kendisiyle görüşme isteğini reddetti. Münir Paşa birkaç gün sonra Paris'e geçen paşanın hareketlerini takip görevlendirildi. Bu arada, Londra'ya gönderdiği oğullarının soğuk karşılanması üzerine kendisini geri döndürmek amacıyla İstanbul'dan gelen Turhan Paşa ve Nûri Bey'le görüştüğü ve bazı isteklerde bulunduğu söylenir. Hükümet onu geri dönmeye zorlamak için maddî açıdan sıkıştırılması, mallarını satmasına engel olunması veya emlakını karşılık göstererek borçlanmaması için bazı tedbirler aldıysa